

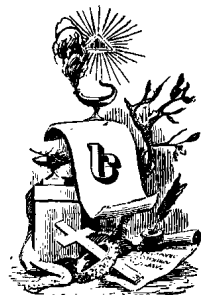
ԱՐՇԱԼՈՅՍ

*ՐԻՍՏՈՆԵՆԻԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

(Շաբ. տես էջ 193)

Գ.

Ս. Բարթողիմէոս
եւ
Աշակերտքն .

ԲԿՈՏԱՍԱՆ Առաքելոց մէկն էր սա . և անուան թարգմանուի, ասորերէն կամ եբրայերէն, Որդի թողիմեայ կամ Պողոմեայ . առ մեզ երբեմն Դ տառիւ գրուի, բայց առ Յոյն և Լատինս՝ սովորաբար Թ տառիւ: Հայրենեօքն՝ Վախիլոյ կանաքաղէն էր, ուստի և Նաքանայէն յիշեալ յաւետարանս . և ըստ ոմանց ի նախնի Հարց՝ նոյն մի անձն է երկու անուամբ: Շարականք մեր հնչեն աւանդութիւն մի, թէ ի Ննջման Տէրամօրն՝ երբ ամենայն Առաքեալք իրենց քարոզութեան տեղերէն ժողովեցան՝ զինքը յուզարկելու յերկինս,

«Բարդողիմէ յետոյ եկեալ,

«Եւ զբարձալիմ իւր ոչ զգտեալ»,

այսինքն, մինչ արդէն թաղիւր էին զկուսական մարմինը, նա շատ տրտմելով ցաւէր, և փափագէր զոնէ թաղուածը տեսնել . և երբ բացին զգերեզմանն և չգտան զՔաղապիս, այլ աւելի եղաւ սուգն . ապա զինքը

միւթարելու համար՝ տուին իրեն Տէրամօր փայտեղէն պատկերը, զոր իր որդեացեալն Յովհ. Աւետարանիչ՝ քանդակեր էր, և ինքն Ս. Կոյսն զնելով իր երեսաց վրայ՝ օրհներ էր: Այս արդարեւ Բարձալի Պատկերն՝ նախ իրեն Բարթողիմեայ, և ապա իր ձեռօք՝ դանձ եղաւ Հայոց: Վասն զի, այդ Առաքեալդ նախ քարոզեր էր Արարիոյ և Պարսից հաւաւային կողմերը, և անկէ մինչեւ ի Հնդկաստան գնացեր, Մատթէոսի աւետարանին օրինակ մ'այլ հետը տանելով՝, (որ շատ ժամանակ վերջը հօն գտուեցաւ) . յետ Ննջման Կուսին և յետ նահատակութեան Թաղէոսի, յորդորանօք թողմայի իր Առաքելակցին, որպէս աւանդի, յանձն առաւ երթալ ի Հայս, և լրացընել անոր քարոզութիւնը:

Բարթողիմէոս ոչ միայն Հայոց աշխարհին արեւելեան և հարաւային կողմերում քարոզեր է, այլ և յարեւմտակողմն, ի Փոհւգիա և ի Լիկայոնիա, որք յետոյ աւելի մերձաւոր սահմանակից եղան Հայոց, Ռուբինեանց ժամանակ . բայց, դարձեալ արեւելեան կողմէ մտաւ ի բնաշխարհն Հայոց, գալով ի Խորասանէ Պարսից . ուր՝ կրակապաշտ և արեւապաշտ մոգերու սնոտի պաշտամանց ատեն, (աւանդէ մեր Խորենացին եւս), թէ զՍ. Տէրամօր Պատկերն արեգական դէմ բռնելով՝ խաւարեցուց . բայց միզքն դարձեալ իրենց չին մթան մէջ մնացին . միայն ութ հոգի հաւատացին մկրտուեցան, և Առաքելոյն հետ եկան ի Հայս: Նախ՝ Վասպուրական աշխարհի վաւանայ արեւմտեան հարաւակողմն, Անձասացեաց գաւառը մտան, որ իր քարոտ երկրին անձաւանդուն (քարայր) համար՝ այսպէս կոչուած է: Հօն կային Անհատայ և ուրիշ սնոտեաց պատկերք և պաշտօնեայք, որք ժողովուրդը վախցընելու և մոլորցընելու համար, այդ անձաւաց միջոց բոցարձակ կրակ վառած՝ դարբնաց նման մեծամեծ կրաններով քարեր ու երկաթէ սալեր դարնելով, ահաւոր ձայներ հանէին . և ասոր համար տեղն այլ Դարբնաց քար կոչուած է: Այս

4. Ստոյգ համարուի այս բանս, որով և փաստ մ'այլ ընծայէ, թէ ինքն Բարթողիմէոս չէր գրած իր կողմանէ Աւետարան մի, ինչպէս կարծեր

են ոմանք, և անվաւեր գրուած մ'այլ երեւցուցեր են, իբրեւ Աւետարան Բարդողիմեայ Առաքելոյ:

տեղ այլ Առաքեալն՝ Տիրամօր պատկերով լռեցուց որոտմունքները, փշրեց Անահտայ և կրակի կուռքերն և բազինները, հալածեց անհաւան պաշտօնեաները (և զգիս, ըստ պատմին), և փոքրիկ խաչ մի կանգնեց լեւրան մի վրայ. զոր յետոյ Ս. Գր. Լուսաւուրիչ գտաւ և հետը կրէր, և վերջը զրուեցաւ Տրդատ Թագաւորի գերեզմանի վրայ: Իրմէ առաջ Ս. Հռիփսիմեանք այլ եկեր էին այս կողմերս, Տիրամօր պատկերը պատուելու: Բարթողիմէոս փոքրիկ եկեղեցի մ'այլ շինեց քարուփոր տեղը. «Իւրովը իսկ ձեռօքն շինեալ «եկեղեցի փոքրագոյն, և անուանեաց զնա «Ս. Աստուածածին, և եղ ի նմա զՊատկեր «Տիրուհւոյն. և տայ զնա սոչրք կանանց», ի պահել և պատուել գտեղին. որ յետոյ և գաւ. հռչակաւոր Հոգեւոր փանք կոչուածն, և աթոռ բարձրագաւ յափսկողութի, և մեր աշխարհի ուխտատեղեաց մի նշանաւորն, և մինչեւ հիմայ պատուի թէ և շատ անջրացեալ: Իսկ Պատկեր Տիրուհւոյն տեղէ տեղ փոխաւ գրեցաւ, երբեմն ծածկուելով երբեմն յայտնուելով:

Զատ յուխտատեղւոյն՝ գիտելի է Առաքելոյն՝ զայն յանձնելը կանանց, որք և անուամբ յիշուին. զիխաւորն Մարիամ՝ իրբն մայրապետ, որ Յոսիկ կամ Յոսիստ անուամբ նշանաւոր մէկու՝ գուցէ և մոգի մի՝ քոյր էր. Թրեւս և յիշեալ Մաքօր կամ Մաքովար և Որմզդատ եղարքն՝ նոյնպէս մոգք էին, հաւատացեալք. որոց քորքն Աննա և Մարթա ընկերացան Մարեմայ, հանդերձ այլովք, ի պահպանութիւն Պատկերին. և իրենց յաջորդեցին այլ կուռքանք և հաւատաւոր կանայք, մինչեւ ի ժամանակս Լուսաւորչի: Անտարակոյս քահանայք այլ կոյնն ունեց մօտ՝ զիրենք հոգալու, և ծածկաբար պատարագ մատուցանելու. որչափ այլ ծածուկ էր՝ և իրբն նշոյլ փոքրիկ առկայծեալ ճրագի, սակայն վատ մնաց քրիստոնէութիւնն այդ մթին քարանձաւաց մէջ այն մթնշաղ երեք առաւիլին դարբնում:

Ըստ ոմանց, յառաջ քան այս կողմերս գալու՝ յարեւելից գալով Բարթողիմէոս՝ անցեր էր Երասխ գետէն զատ յայլոց ի Գողթն՝ գաւառ Սիւնեաց. ուր՝ յաւանն Արշակա շատք հաւատացին ի Քրիստոս. և շինեց հօն եկեղեցի և անուանեց Տեսան—բնդ—առաք, ըստ աւանդութեան տեղացեաց. իրր թէ՛ առաջին եղածը ըլլան ընդ առաջ երեսելու Քրիստոսի հաւատովք. անոնց մէջ էին և տեղւոյն զիխաւորն կամ իշխանն Շար կամ Շարիթ անուն, կինն՝ Նշեա և որդին՝ Խոսրով, և Թոռն՝ Վահան: — Նոյնպէս շատեր հաւատացին և ի Վանանք գաւառի, ուր շինեց մեծ եկեղեցի մի, որ յետոյ եղաւ անուանի վանք և ուխտ և եպիսկոպոսարան, յանուն Ս. Թովմայի: Այս տեղ յիշուի վախճանած Հռաքիլ, մի յաշակերտաց Առաքելոյն, գուցէ մի ի մոգուցն հաւատացելոց և եկեղեցի խոսրասանն. որպիսի էր և կառմախ Պարսից Խուստանն աշխարհէն եկածն ընդ Բարթողիմէայ, զոր վերակացու և հովիւ կարգեց նա ըստ այս կողմանց, որ է ըսել եպիսկոպոս: Սա երկար տարիներ իր տեսչութիւնը կատարած կ'ըսուի. և իրեն յաջորդեր է Խուսիկն Բառեքանս. ստոր այլ՝ Մոռչի. ստոր այլ (Թուի ոչ անընդմէջ) Միսիքար, ի կէս Բ դարու:

Իսկ ինքն Առաքեալն Բարթողիմէոս՝ երեւի անդադար երթալ ու գալ այս և ուրիշ կողմեր. և դառնալ անգամ մ'այլ, յԱղարգ գաւառ, Վանայ հարաւակողմն. և հօն, կ'ըսուի, աշակերտած ի Քրիստոս՝ այն նախայիշեալ Առաքունի կամ Որմզնի տիկինը, որ արքայազարմ ըլլալով՝ իր համբաւն հասեր էր, ըստ ոմանց, առ Սանատրուկ, և սորա հրամանաւ նահատակուած. հետն այլ Տեքեւտ հագարապետն, որ զտիկինը միւղորդնելու համար եկած էր, բայց ինքն հաւատաց ի Քրիստոս: Ըստ այլոց, որ աւելի հաւանական երեւի, այն գաւառի և նահանգի իշխողին հրամանաւ նահատակուել է, ինչպէս և ինքն բազմարդեւն Առաքեալն:

Ամէն եկեղեցագիրք և վկայագիրք՝ պատ-

1. Մեր հին Աւետարանաց յառաջաբանք Մատթէոս Աւետարանչի համար կ'ըսեն ի Գողթն եւս քարոզած: Ըսոյց ոչ Սիւնեաց գաւառը

կ'իմանան, այլ Պարթեւաց կողմերուն, և շատն Գողթնան զրեն:

2. Ստեփան Օրպել. Ա. 2:

մեն սորա կատարածը, բայց ոչ նմանապէս. սակայն ամենքն այլ հաւանին որ նահատակուած է ի Հայաստան. նահատակողն այլ ոմանք կոչեն օտարալուր կամ արուած աւուամբ՝ Պոլիմիոս. Ասորաց վկայարանութեանց մէջ Առարագարի այլ կոչուած է թագաւորն եւ եղբայր Ափղանի թագաւորի, Նահատակութեան տեղն՝ որ Բարնա այլ կոչուած է, բաւական յայտնի է, Աղբակայ կողմերում. Թերեւս այս անուան մէկ տառը փոխելով՝ յոյն եւ լատին գրիչք Արքանուպոլիս՝ գրեն, յորմէ առնելով եւ Խորենացի եւ այլք՝ մերձաւորապէս Արեշտանու կոչեն կամ Ուրարանու եւ Ուրբանու, կամ Ուրբանուպոլիս. Ասորին՝ Արմոն գրած է, անշուշտ արեւ բառէն. Շատ հաւանութեամբ՝ տեղս Հայոց ծանօթ փոքր ի շատէ Արծրունեաց նախարարին ոստան կամ իշխանանիստ Հադամահերան է, Հիմայ Պաշ գալի. ուր չինեցաւ եւ ինչուան Հիմայ պատուի ի Հայոց եւ ի Բագդէացուն՝ ուխտատեղի եկեղեցի՞. — Առաքելոյն նահատակութեան կերպն այլեւայլ օրինակաւ կ'ըսեն կամ կարծեն. ամենք խա-

չուած, ոմանք՝ մորթեղերով եղած, այսինքն ողջ ողջ մարմնոյն մորթը քերթեր հաներ են. զոր Առաքելն՝ ընծայ տուաւ Քրիստոսի, կ'ըսէ զովասանելով՝ Ս. Օգոստինոս. այլ երկուքն այլ ստոյգ է, զի նախ մորթեղերով ըրին ապա խաչեցին. Գանձասաց Խաչատուր վարդապետն որդէ.

« Բարդղղիմոս յԱղբակ ըմբամայ
« Զմորթիմոս հոմեալ ի խաչ վերամայ »:

Ճառընդաց վկայարանութեան մէջ գրուի, թէ յետ չարչարանաց՝ արձակ թողուած ըլլայ եւ աղօթելով զհոգին աւանդած. Նահատակութեան տեղին եղաւ իր թաղանթն այլ. ուսկից՝ երեք կամ չորս դար յետոյ. Ս. Մարութա առեր եւ փոխարեքն է զմարմինն՝ իր Մարտիրոսաց քաղաքը, այն է Նիփոկերտ (Միւֆարդին):

Օտարոտի իմն պատմեն արեւմտեայք, թէ մարմինն տապանով նետեր են ի ծով. (ուսկից՝) եւ այլք ծովուն քեր տարեր են մինչեւ ի Լիպարեան կղզիս Ալկիլիայ. անտի՞ յժդարու՝ փոխարեքն է ի Բենեւենդ, աստի այլ ի Հոռով, ուր պատուի մեծ եկեղեցեաւ՝:

1. Ոմանք Կորթանուպոլիս գրած են:

2. Այս ամեն աւանդութիւններն այլ յարմարապէս միացընեն Յայմաւուրք (ոմանք). « Բարթող. Գնաց յԱղբակ, ուր մորթն հանաւ »: « Եւ ի ոչ մեռաւ. յետ այնորիկ ի խաչ հանին, եւ ոչ այնու կատարեցաւ. եւ ապա արք »: « Գեղ՝ քըքով հարին զնա, եւ այնու կատարե. « ցաւ »: Աստիւնեան յոյն Յայմաւուրքն կ'ըսէ յԱռարատ նահատակուած, նետահար ըլլալով:

3. Գոստուրի եւ մեր Յայմաւուրաց (ոչ ամենուն) մէջ այլ, այս յիշատակն եւ բաւական վայելուէ գրուած, (ի 14 նաւասարդի, Օգոստոս 26). զոր իբրեւ հետաքրքրական՝ զնեմք. « Որք »: « Կէս սքանչելի է Աստուած ի Սուրբ իւր »: « Եւ զովակ ժամ է եւ ինչ վերագոչել որ պատ »: « Ինչ նախ յօժարիմ զգարմանցի եւ զգարնու »: « Ինչ նախագործութիւնն Ս. Առաքելոյն Բար »: « Զողովակս, ի զանազան քաղաքս եւ ի գա »: « ւառս, յայտնապէս զանուն Տեառն մարդկան »: « քարոզեցաւ եւ խաչեցաւ ի Հայք՝ յարեւելս »: « Զսա ստորեղին ի տապանի քարեղէն՝ որք ի »: « Կիսանախ իւրում անդ հաւատացեալք զտան »: « ի Ուրբանուպոլիս եւ քանզի սուրբ ապապն »: « Եւ այն մշտահոս բռնկութիւն բաշխեր, ընթա-

« նային ժողովուրդք բազումք՝ որք ի հիւսն »: « Թիւնն էին, եւ աղատելն ի արամացուցանող »: « Իւրեանց ախտիցն, եւ հաւատասցին ի Քրիստոս »: « Արդ, զայս տեսնելով բանասարկուին օպա »: « սաւորքն՝ մոյեղնէին ընդդէմ աստուածային »: « տապանին այնմիկ. որ եւ առեալ ընկեցին զտա »: « պանն եւ զՍրբոյն մարմինն ի ծով անդ, հան »: « զերձ այլ չորս եւս տապանօք սուրբ մարտ »: « րոսաց. որք անուանքն են այստեղիկ. Պա »: « ւիլանու, լոյսիանու, Գրիգորոս եւ Ալիսիոն »: « Եւ բերեալ զտապանն՝ ծովուն՝ եկան ի կղզի »: « Եւ որ կոչիւր Լիպարիս եւ անդ յարմարեցաւ. իսկ »: « սուրբ մարտիրոսքն իբրեւ զհետ թագաւորի »: « Երթային՝ ուր եւ հանեցաւ հանգչել մեծ Ա »: « ռաքեալն. եւ անդ զնա թողին, եւ առ ժամայն »: « Եւ յետ զարձան՝ ուր եւ իւրաքանչիւր ուրուք »: « Եւ անկել հանեցաւ աստուածային նախանա »: « մուծիւնն. . . Յայնժամ Աղարոնի եպիսկո »: « պոսի՝ (անշուշտ Բ Աղարոնի եպիսկոպոսն է Լիպարեայ, Զ դարեւ վերջին քառորդին, ու »: « րով կ'իմացուի Ս. Բարթ. մարմնայ աւանդեալ »: « զալտեան ժամանակն) որ զեպիսկոպոսն »: « Եւ ան զուարթապէս ուղղէր, աստուածային »: « Առաքելն զինքն յիշեցուցանէր երեւմամբ. »:

Վկայագիրք մեր՝ Սանատրդոյ թագաւորութեան 297 տարին եկած զրեւն զԲարթող. ի Մեծ Հայս. շատ ստոյգ չէ թուականն, բայց թուի Քրիստոսի 50—60ին։ Այդ որպէս և ըլլալ, մեծ և փառաւոր է թէ իր անձին թէ մեր եկեղեցւոյ՝ Ս. Բարթողիմէոսի առաքելութիւնն, նախատակութիւնն և երախտիքն, և արժանապէս յարգանք տօնոյ ի մերայոցս, այլ և յօտար ազգաց քրիստոնէից. և ինչպէս Ս. Թադէոսի նախատակութեան տեղն նախապատիւ արքեպիսկոպոսական աթոռ եղած է Հայոց քահանայապետութեան, այսպէս և Ս. Բարթողիմէոսի, որ և իր անուամբ իսկ կոչուի, յԱղբազ (Հիմայ Ալպազ) գաւառի, թէ և առաջինին պէս շատ չի յիշուիր։ Ժի դարու սկիզբները (1321) Յովհաննէս ԻԲ պապն Հռովմայ՝ զիր գրած է առ Յա. կոթի, ժամանակին արքեպիսկոպոսն. մինչեւ ԺԶ դար յիշուին քանի մի եպիսկոպոսք եւս։ Իսկ եկեղեցիք յանուն Բարթող. ոչ միայն ի Հայս՝ այլ և յօտար աշխարհս շինուած են ի Հայոց, նշանաւորն, ոչ մեծութեամբ, այլ հնութեամբ՝ Ճնեովային է, 1308ին շինուած, Կիրիկիայէն գաղթող միանձնանց ձեռքով, և

եղած է գլխաւոր վանատանց Հայ Եղրարց Իտալիոյ. Սրբոյն նշխարներէն այլ մաս մի ունենալով, հաւանօրէն հետեւին իրեան իրենց երկրէն. ինչուան հիմայ չէն է այս եկեղեցին, և շատ հռչակուած, Քրիստոսի Դաստառակն հօն պահուելուն համար մեծ յարգութեամբ։

Դ.

Երկու եւս Առաքեալք Ռիմուսք Եկեղեցւոյ Հայոց։ Յուդա Յալովքեան եւ Սիմոն Կանանացի. Քարոզութիւն այլոց Առաքելոց եւ Աշակերտաց ի Հայս։

Մեր երկու գլխաւոր քարոզիչ Առաքեալքն և իրենց աշակերտքն, ինչպէս տեսանք, Հայոց աշխարհին արեւելեան և հարաւային կողմերը լուսաւորեն են. այս յետին կողմս եկած են և այլ զոյգ մի Առաքելոց Քրիստոսի ձեռասուն սանուց, որք և ազգականք և եղբայրազիր Աստուածամարդոյն, Եղրայր Տեսան անուանեալք. որոց գլխաւորն է Յուդայն Յալովքեան, Ս. Աստուածամօր քեռորդին, և

« առ Ժամայն փութացաւ ի տեղին. և իբրեւ
« ետես զմեծ և զահաւոր նշանն՝ քահնչացմամբ
« լցեալ և փոխանակ ճարճաւոր. Ուստի՝ քեզ
« այսչափ զուարթ հարստութիւնս եղելս ով
« Լիպարիս. բազում ստուգապէս ցնծացար, և
« առաւելապէս փառաւորեցար. պարեմ և խայտաւ
« սմ. ընկալ իւրական ձեռքք, և կոչեալ առ
« նա։ Բարի եկիր Տեսան Առաքեալք։ Զայստօսիկ
« և այլս ոչ սակաւս եպիսկոպոսն առ նա առ
« սացեալք. և զովեալ զԱռաքեալն և զկղզին
« հանդից զքանն։ Եւ զի հարկ էր զստուաւ
« Ժային տապանն կացուցանել ի նշանաւոր
« տեղւոյ, յորում և տաճար շինել հանդեր
« ձեալ էր ի փառս ամենաբարձ Առաքելոյն. եւ
« դեալ անդ զտապանն սուրբ, որ և առժամայն
« բազում և անչափ բժշկութիւնս արար ի հիւ
« անդի և արտաքէտս և ի դիւահարս, հաւ
« նապազար։ — Եւ յետ անցանելոյ բազում
« Ժամանակաց՝ յուսեալ Քնեոփիլոսի թագաւոր
« րի. վասն բազում մեղաց մերոց՝ առեալ Հաւ
« դարացիքն զամենայն կղզին Լիպարիս, զի
« ոչ մեաց մարդ ոչ մի. և իշխանն Պենեւեհոյ
« գիտեր և լուեալ էր զքանչելիս Առաքելոյն.

« և վասն ջերմ հաւատացն զոր եռայր առսորբն,
« առաքեալ արս նաւօք ի քաղաքն Մալֆիաւն
« (Մալֆի), և ետ բազում ինչս. և աղանչաց
« զի երթեալ առցեն զմեծ դանձն անցին. զոր
« և արարին. Եւ իշխանս այս իբրեւ լուսն
« եթէ զայ տապանն հետ ի ծովէն, առ զեպիս,
« կողմս տեղւոյն և զամենայն կղերկիւսն և
« զժողովուրդն. և զնացին ընդ առալ մինչեւ
« ի քաղաքն Պենիմիւն. և եղ ի գեղեցիկ տեղ
« առ։ Եւ առնէ միշտ ողջութիւն հաւատացեւ
« լոց. ի փառս Քրիստոսի Աստուծոյ »։

1. Ի կէս Ժի դարու յիշուի Ս. Բարդուղիմէոս եկեղեցի Հայոց ի Զմիւռնիա։

2. Մեծապէս և այլ աւելի նուստտ աւանդութիւն մի իշէ Ռոմանոֆոր փառնիկ երեւելի Բանապարհադիրն Ժի դարու. Հայոց՝ Յիւստի Մանկոքեան առասպել Աւետարանի մէջ գրուած. թէ, օր մի Յիսուս Թադէոսի և Բարթողիմէոսի հետ յորսի զնացեր են ի Հայս, և կաքաններ որսացեր են, բայց տեղացիք վրայ հասնելով՝ ինքն փախչի. Առաքեալքն բռնուին. Երկու Առաքելոց զուգութեան յիշատակին համար ի Հայս՝ յիշեցինք զայս։

մի ի հեղինակաց Նոր Կտակարանի, այսինքն Կաթողիկոսայց վերջին (եօթներորդ) Թուղթը գրողն . յորում՝ ինքնին ծանուցանէ որ եղբայր էր փոքր Յակովբ կոչուած Առաքելոյն, վասն որոշելոյ ի Մեծէն՝ որ է եղբայրն Յովհաննու Աւետարանի: Այս Բուդա երկու տարբեր անուններով այլ ճանչցուի, Թադէ և Ղեքիս, որոց պատճառն ծանօթ չէ ինձ. միայն առջի յիշուած Ադգէներն այլ նորէն յիշելով կարծիք մի գայ, թէ այդ անունն՝ որոյ Համաձայն ասորերէն բառ մի գովոյրիսն նշանակէ, գուցէ իրենց իբրեւ գովելի պատուանուն մի տրուած ըլլայ: Բուդայի և Յակովբայ միւս եղբայր մի էր Համառն կամ յիմոն, երկուքն այլ Երուսաղեմի եպիսկոպոսական տիտղոսն, և փառաւորապէս նահապետուեցան: Իսկ միւր լուսաւորութեան զործակիցն՝ իր Համառնն նախաքարոզ Թադէոսի նման, նախ յԱլորիս և ի Միջագետս քարոզած է, և այն կողմերէն մտեր ի Հայս, ի մէջ Կորճայից նահանգին և Պարսկահայոց: Մեր պատմիչը, Յայսմաուրք և վկայագիրք միտար և անտարակոյս կ'ըսեն, թէ, սա յիշեալ կողմերէն յաւազ գալով՝ եկեր է յԱղբազ գաւառ, և Հօն Հանդիպեր է Բարթողիմէոս Առաքելոյ՝ յԱրտաշ կամ Արտաշատ (ոչ մեծ մայրաքաղաքն) կոչուած տեղ մի, և շատ ուրախացեր են իրարու Հանդիպման. որոյ յիշատակի Համար մօտիկ բլրոյ մի վրայ խաշ մի քանդակեն ի վիմի, թուի թէ և արձանագրեն. տեղին կոչուի Օրեղոց խաշ, իբր թէ Հօն օթեվաներ զաղբեր են օր մի կամ օրեր, և իբրեւ ուխտատեղի պատուած է: Այս դիպումովը նշանակեն Յայսմաուրք ի չորս քաղոց ամսոյ (գեկտեմբերի 12) . և պատահած է առաջին անգամ՝ Բարթողիմէոսի գալուն յԱղբազ, և ոչ ի նահատակութեան ժամանակին: — Բուդա բաժնուելով իրմէ եկեր է յՈրմի գլխաւոր քաղաք Պարսկահայոց, և անոր մօտերն ու Համանուն ծովակին բոլորտիքը քարոզեր և լուսաւորեր է երկար տարիներ, շատ Հայածանք կրելով. և եթէ աւելի հետու այլ գնացեր է, բայց դարձեալ նոյն (Որմիայ) կողմերը գալով՝ Հօն այլ նահապետուեց է. և այն տեղ մինչեւ Հիմալ պատուի ի Հայոց և յԱսորեաց կամ Քաղդէացեաց: Հայք՝ մի իրենց չորս

առաքելական եկեղեցւոյ Հիմանց Համարին զնա և պատուեն, որպէս և յիշեալ սեմականքն. և շատ օտար երեւի ոմանց կարծիքն, թէ՛ ի Ներիտոս կոչուած տեղ մի նահատակուած ըլլայ, կամ ի Պերիթոս Փիւնիկիոյ, որ է այժմու ծանօթ Պէրութն: Հայոց Համարման մեծ նշան մ'այլ է Բարթողիմէոսի հետ նշանակուած ըլլալն իր օտնն փերբ. 16, և գեկտ. 12, կամ այս թուոց մօտ օր մի:

Զորորդ Հիմն մեր եկեղեցւոյ կոչուածն է քարձեալ մին յերկոտասան Առաքելոց, յիմոյն Կանանացի, քաղաքակից Բարթողիմեայ, և որ Նախանձայոց մակահուանի յաւետարանս: Իթէ ստոյգ են այլեւայլ թուղթք Արգարու, զոր և Խորենացի ի մէջ բերէ, (Ի, ԼԳ) գրած առ Թադէոս և իշխանս սահմանակից Հայոց, սա նախ ի կողմանս Ասորեստանի և Բարբելոնի քարոզեր է, ոպա ի Պարսս և ի Հայս: Խորենացի տարակուսի անձին կամ տեղւոյն վրայ. « Չյիմոյնէ՛ որ « Պարսիցն փինակեցաւ՝ ոչ զՀաւաստին կարեմ « պատմեց, եթէ զինչ զործեաց և կամ ուր « կատարեցաւ. քանզի պատմի յոմանց, Սի- « մոյնի ուրումն Առաքելոյ կատարի ի Վե- « րիտպիտայ. և թէ նա իցէ՛ ճշմարտիւ և թէ « էր աղազաւ գալուստ նորին անգր, ոչ գի- « տեմ »: Խորենացւոյ յիշեալ տեղը կ'իմանան Կիմմերեան Վափոր կոչուածն, Սեւ ծովու եզերքն, ուր և Թաղուած է՝ ըստ ոմանց՝ քարայրի մի մէջ: Վրաց պատմիչը այսպիսի անուն մի յիշեն (Պոտոսպիտո) ի կողմանս Աւանաց, ուր քարոզեր է կ'ըսեն, Սիմոն. աւելի Հաւանական է այլոց Նիկոպիտոս կամ Անաքոպիտ կարծածն՝ ի սահմանս Ափխազաց և Եգերաց, մօտ ի Հին Սիստամգալէ: Յիւրաւի, շատ տարուբերին կարծիք եկեղեցական պատմելաց՝ Առաքելոց չըլագայութեան և վախճանած տեղեաց նկատմամբ. սակայն, գրեթէ

1. Կորնթիոս Վիտրիպալի՝ Երիտոնն կամ Երիկտոն քաղաք Կուէ տեղը իր քերականոյ մէջ, բայց ի Հայաստան Համարի:

Et apud Armenos Eristone sub urbe sepultus: Illa sepultura mense novembris erat.

Գրեգոր Անաւարդեցի իր Յայսմաուրաց մէջ օտարանուն տեղ մի յիշէ, ի Ռեպրիի, ի Բղեսիոն? բայց յԱրտաս գաւառի:

ամենքն այլ ընդունին՝ որ Յուդա և Սիմոն՝
յարեւելս քարոյած են, իսկ Հայք՝ ինչպէս
առաջնոյն հանգըստեան տեղը ցուցնեն,
նոյնպէս երկրորդին համար այլ կ'աւանդեն՝
որ նա հաստակուած և թաղուած է ի Ռոսա-
դանա կամ Ռոստոպա քաղաքի՝ « ի թիկանց
« Որմեայ » . — որ կողմէն նայելով, Որմեայ
արեւելեան կողմն չի յարմարի, զի մօտ է
իր ծովն, այլ թուի յարեւմտակողմն կամ ի
հարաւ: — Կանանացւոյն յիշատակն ի Յայսմ-
աւուրս դրուի ի 17 ապրիլի. իսկ Լատինք
թէ ասոր և թէ Յուդայի յիշատակը՝ դնեն
ի 28 հոկտեմբերի:

Յիշուի դարձեալ, Յուդա անուամբ և Շապ-
րիոս կամ Շահրիոս, Շապիոս, մականուամբ՝
Հայոց աւետարանիչ մ'այլ՝ ի Յայսմաւուրս
ոմանս և Միխայէլ պատրիարք ժամանակա-
գրէն. նա Հատակութեան տեղն այլ՝ Խոյար,
ծանօթ և մեծ քաղաքն, Վանայ ծովուն ա-
րեւմտեան հիւսիսային եզրերը. յիշօթանա-
նից աշակերտաց Քրիստոսի համարին զսա-
յիռոյքն. բայց օտար ազգաց ծանօթ չէ. ա-
նունն կրնայ շփոթել տուած ըլլալ, բայց
նահատակութեան տեղն որոշուելով միւս
Յուդայէ և Թաղէն, ոչ է անհաւան՝ թէ որ
և է անուամբ մէկն՝ յիշուի ի յոյն տան կամ
քիչ վերջ՝ եկած և քարոզած ըլլայ այդ նա-
նաւոր քաղաքին կողմերը:

Արդ, Հայք՝ ինչպէս տեսանք, իրենց եկե-
ղեցւոյ շուրս առաջին հիմունք ճանչնան դթա-
դեոս, Բարդողիմեոս, եռանունն Յուդա, (որ
և Որդի կրեովպայ կոչուի) և Սիմեոն Կանա-
նացի. երեքն Առաքեալք, միւսն Հաւատարեալ
և առաջնութեամբն նախադաս: Ասոր և Բար-
ծողիմեայ զովասան գանձաստան: (Խաչա-
տուր) երգին վերջին տան մէջ՝ առ Տիրամայրն
սկիսարկելով՝ յիշէ զստեղծ, իրեն բարեխօսա-
կից ընդունիլ՝ ի պաշպանութիւն Հայոց:

« Արքայունհի՛ Դշխոյ անթոնութեամբ,
Հանճարաքանչ Հոգւոյն մտքութեամբ,
Ներշնչուեալ անբաժ միութեամբ,
Ընդ քեզ առցես միջնորդ Հայտութեան
Բշխմադէտս պատուեալ Գեղարդեամբ,
Ձեարթողիմէտս զարմն ստուգութեամբ,
Յուդա եղբայր Մեծին Յակոբայ,
Եւ Շմաւոն՝ որ Բարի-նախանձ,

Հաղորդեալ վերին պարգեւաց.
Ըստ շորս գետոց և շորս աթոռոց,
Նոյն և տարերց և չորից ծագաց,
Սղբօք մաղթեա զՈրդին քո զըթած՝
Խնամիլ զազգըս Հայաստանայց.
Պահել զաթոռ սոցա պարագայց
Ի յաւիտեանս ժամանակաց »:

Ուրիշ քերդող մ'այլ (Ստեփանոս) յ'ժէ
դարու, համառօտ կ'ըսէ.

« Այս չորեքուժք վիմօք հաստին
« Շիճունածք մերոյ սուրբ հաւատքին »:

Հ. Ղ. Վ. Մ. ԱԼԻՇԱՆ

Շարայարելի

Ս. ՀԻՊՊՈԼԻՏՈՍ

ԵՒ ԻՐԻ ԳՐԻԴԱԴԷ ՀԱՅ ՄԵՏՆԵԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(Շար. տիս յէջ 10)

ՇԱՏ մատենագիրք զոված են Հիպ-
պոլիտեայ հմտութիւնը և խօսած իր վրայ.
« Ձեա գիտեր, կ'ըսէ Սուրբ Հերոնիմոս, քե-
իչք զոցք մէջ ինչ քանի վրայ աւելի գար-
մանաս, աշտարիւն հմտութեան քե Աստուա-
ծաշնչի գիտութեան ». և փոստ, « Քաջ մեկնիլ.
Գրոց, հմտոս հիւն կարգաց ». ոսկայն խոյ
արձագանդ մը միայն մնացած է Հին հարց
զովասանքն. որովհետեւ Հիպպոլիտեայ բազ-
մաթիւ զրուածներէն ճիշդը հասած են մեզ
և անոնք ալ սոսկ պատասխաններ¹. Նորերու
մէջ անոր զործերով դբաղդներէն աւելի յի-
շատակուելու արժանի են փապրիկիտս, Տէօ-

1. Եւսերիոս հետեւեալները կը յիշէ. « Յա-
մենայն զբաւթեանց նորս սոքա են որ առ մեզ
հասին. վասն Վեցորեայ արարածոց, ընդդէմ
Մարկիտեացւոց, յերգօ երգոցն, վասն քանի
մի զլիւոց զորցն Եղեկիէլի վասն Զատիկի, Ընդ-
դէմ ամենայն հերձուածոց. իցեն նորս և այլ
եւս երկատիրութիւնք առ ոմանս պահեալք »:
(Պատմ. Եկ. Դպ. Զ. Գլ. ԻԲ)